

ТВОРЧА ПОСТАТЬ КІРИ ШАМАЄВОЇ – ПІАНІСТКИ, НАУКОВИЦІ, ПЕДАГОГІНИ

УДК 78.072Шамаєва:001.814](477)(045)

Копиця М. Д.

Копиця Маріанна Давидівна, докторка мистецтвознавства, професорка, завідувачка кафедри історії української музики та музичної фольклористики Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, заслужена працівниця освіти України (Київ, Україна).

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9183-2117>

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В НАУКОВИХ ДИСКУРСАХ КІРИ ІВАНІВНИ ШАМАЄВОЇ

Розглянуто творчу спадщину Кіри Іванівни Шамаєвої в аспекті її джерелознавчих досягнень. Констатовано, що з усіх багатограних наукових пошуків мисткині у напрямках педагогіки, виконавства, історичних, аналітичних, інтерпретаційних студій особливе місце посідають джерелознавчі знахідки. Виявлено, що масштабні напрацювання вченої проектувались за вектором відродження безцінних скарбів наукового, фактографічного, інформаційного матеріалу, заповнення невідомих лакун історико-мистецького минулого України, зокрема одного з достойних його регіонів – Житомирщини.

Ключові слова: джерелознавство, музичне мистецтво України, Кіра Іванівна Шамаєва.

Постановка проблеми. Творчу постать Кіри Іванівни з повним правом можна віднести до когорті універсальних, адже універсальна творча особистість вбирає в себе такі соціокультурні якості, що завжди викликають зацікавленість науковців різновекторних спеціалізацій.

Філософи та історики, соціологи та мистецтвознавці – всі, хто заглиблені у світобудову Людини, її антропоцентричні виміри як Особистості у соціумі, заторкують ціннісні смисли людського буття. Носієм високих етико-моральних принципів з повним правом називаємо Людину мистецьку в її джерелознавчій сфері.

Кожний історичний час, яким би він не був, стверджував Іван Дзюба, «замовляє» таких людей, актуалізуючи через них потужний і потрібний об'єм знань.

Мета публікації. Розкрити джерелознавчу складову творчого наукового спадку Кіри Іванівни Шамаєвої у ракурсі особливостей роботи з матеріалами і документами архівних, музейних фондів України та інших країн Європи. З'ясувати методологічні принципи роботи вченого-архівознавця на фоні духовних мистецьких злетів національної музичної культури, особливо ХІХ – першої половини ХХ ст. У тому числі музичної освіти Києва, Житомира, історії і музичного побуту Києво-Печерської лаври, життя Київської консерваторії періоду 1917–1932 років і багатьох інших маловідомих подій, фактів та особистостей.

Виклад основного матеріалу. Із широкого універсального спектра діяльності Кіри Іванівни – педагога, вченого, виконавця, громадського діяча – особливо виділимо джерелознавство як невід'ємну частину її творчої натури. Усе свідоме життя мисткині у вкрай непростих історико-соціальних умовах вона

© М. Д. Копиця, 2023.

DOI: 10.31318/0130-5298.2023.49.298967

намагалася не тільки віднайти несправедливо забуті на кілька віків сторінки музичної культури та освіти України, а і витягти з небуття імена кращих представників музичної еліти й «вкласти» безцінний фактологічний матеріал у загальну концепцію становлення та розвитку культурницького ландшафту українського мистецького процесу.

Чому в непростих умовах? Адже відомо, що в університетах двох імперій (Російської та Австро-Угорської) з другої половини XIX століття сформувалися потужні джерелознавчі школи. А у провідних університетах Парижа, Берліна, Львова, Харкова, Києва працювали відомі вчені джерелознавці – В. Перетць, М. Возняк, М. Кіреєв, А. Лаппо-Данилевський, які напрацювали унікальні наукові методики вивчення історичних джерел – мемуарів, щоденників, листувань, документів об'єктивно державного походження разом із нумізматичними, саррагістичними (наука про печатки), етнографічними, палеографічними документами і трактували їх не як допоміжні, а основні – вкрай важливі – наукові дисципліни.

Але принаймні у Східній Європі вже з 1920-х років ці потужні школи разом з їхніми фундаторами були нещадно знищені. Чимало матеріалів на десятиліття відправилися до сховищ і виявились недосяжними, багато заборонені. І тільки останнім часом імена засновників наукових джерелознавчих напрямків почали повертатись із забуття, засекречених архівних державних інстанцій, ставати доступними для дослідників. Разом із тим нащадки видатних особистостей неохоче, побоюючись наступних дій влади, потроху починають публікувати сторінки сімейних архівів, чим значно поповнюють історичну скарбницю правди.

Саме Кіра Іванівна належала до ряду тих наполегливих дослідниць, котрі розуміли: якщо підуть із життя цілі генерації – одна, друга, мистецький ландшафт України буде критично спотворений. Іще в далекі післявоєнні роки вона усвідомила, що небуття може поглинути значущий культурний простір. Тоді його відкриття й осмислення зайде в так звану «історичну тінь» і знецінить істинну картину людського спілкування в творчості, вб'є неповторну ауру діалогу поколінь на відстані.

Так з'явилися серії потужних видань під промовистою назвою «Зі спадщини майстрів», які наша смілива, безкомпромісна дослідниця розпочала з Книги першої у 2003 році. Не один рік до того тривала кропітка робота зі збирання залишених духовних скарбів видатних педагогів, виконавців, музикознавців, композиторів славетної Київської консерваторії до її чергового ювілею. «Вслуховуючись у звучання текстів статей, – зауважував у вступному слові ректор О. С. Тимошенко, – ми чуємо інтонації голосів наших улюблених колег: довірливий, децю оповідний Олексія Горохова, шляхетний, неординарний Михайла Берденникова, впевнений, сповнений змістовної значущості голос Н. О. Горюхіної, розмірений голос літописця Григорія Курковського»¹

За такими публікаціями – Всесвіт: це і автобіографічні матеріали, і мемуари одного із засновників консерваторії К. Михайлова, наукові розробки автора унікального навчального курсу Г. Таранова, історичні події трагічних днів Другої світової війни, описані Всеволодом Павковичем, які відновлюють правдиву картину історії нашого славетного вишу тих років².

Проте не достатньо розшифрувати і надрукувати матеріали, хоча і за цим стоїть колосальна праця. Головним і надскладним завданням постає концепційне осмислення кожного документа – публікації в контексті історії української культури, відтворення правдивих процесів музично-історичного розвитку України. Адже не секрет, що зараз в історичній та історико-музичній науці проходить потужний період переосмислення динаміки історичної та культурної еволюції.

¹ Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. Вип. 30: Зі спадщини майстрів. Кн.:1. Київ, 2003. 288 с.

² Павкович В. Страницы прошлого (из дневника). Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. Вип. 30: Зі спадщини майстрів. Кн.:1. Київ, 2003. С. 186–495.

Перед Кірою Іванівною постали непрості питання: що рухало історію культурних явищ ХХ–ХХІ століть – важких, кривавих, гібридних? І яку роль у цьому відіграють джерельні матеріали? Яку пам'ятку можна вважати інформаційно важливим документом, а яку слід перевірити і доопрацювати?

Пошук сенсу історії через методологічне і джерелознавче скло має діалогічний характер, оскільки не може бути єдиної суті¹, немає першого, останнього смислу, – все залежить від того, яке запитання ви поставите документіві-джерелу. Адже це – ланцюг змістів, що направлений у безкінечність. Документ-джерело для історії можна вважати більшим, ніж простий опис. У них запеклася кров подій, вони – зупинене минуле у своїй правдивості, затримане, нетлінне.

Саме таких принципів завжди дотримується наша сьогодення героїня, для якої робота з джерелом потребує етапності у підходах, причому кожний має особливості – від розшифрування тексту, визначення функції і змісту, аж до монтування його в музично-історичний процес із поясненням усіх інформаційних конструкцій – імен, дат, згадуваних подій, пояснень, натяків, езопової мови тощо.

Варто підкреслити, що не кожна людина має хист, бажання, терпіння працювати з нерозбірливими почерками, пожовклими від часу сторінками. Кіра Іванівна, як ніхто, вміє входити в цю віртуальну історію, переживати і співчувати разом з її героями. Робота над джерелом-документом являє міцну школу входження в живу ауру життєтворчості митця, дозволяє мандрувати лабіринтами його духовного материка, який зветься психологією художньої творчості. Джерело-документ дає неймовірні можливості «гри у просторі й часі», пізнання внутрішньої мотивації вчинків. Але не слід забувати про закон апперцепції, тобто вміння уважно і критично поставитися до сприйняття того чи іншого факту.

Що цьому допомагає? Енциклопедичність знань, якими Кіра Іванівна володіє з досконалою майстерністю. Саме такими є публікації про цілу плеяду видатних постатей нашої музичної культури – чи то Святослав Ріхтер, Генріх Нейгауз або піаніст Ілля Тамаров, В'ячеслав Пухальський, чи плеяда польських видатних музикантів на українській житомирській землі.

Проте і тут при публікації матеріалів, віднайдених в архівах, дослідницю підстерігають проблеми морально-етичного стибу – вміння увійти у внутрішній світ дописувача, стати на його світоглядну позицію, не переборщити з емоціями у сприйнятті тієї чи іншої ситуації, особливо коли ти хочеш прочинити глибоко інтимні сторони життя героя.

У Кіри Іванівни цілі й задачі завжди високі, благородні та глибоко справедливі. Це відображається вже у назвах – «У пошуках правди» (про Миколу Романовича Бойченка) або «Таємниці минулого», «З історії одного документа».

Величезний пласт доробку Кіри Шамаєвої – це роботи, пов'язані з проблемами освіти в Україні у різні історичні періоди – від ХІХ століття, коли культурницькі процеси включали «два взаємопов'язаних потоки – духовний та народної і світської музичних культур».²

Авторка монографії про музичну освіту в Україні першої половини ХІХ століття впевнена, що музично-освітні процеси в ту історичну добу відрізнялись відкритістю до взаємовпливів музичних шкіл різних народів. Саме тому Кіру Іванівну особливо хвилює як творчий спадок Й. С. Баха асимілювався в Україні з ХІХ аж до ХХ століття, як представлений Бах у бібліотеках її рідної Житомирщини від того ж ХІХ століття.

Щодо музичних процесів у Житомирі, то це – ще один фундаментальний напрямок наукових зацікавлень нашої видатної співвітчизниці. Це – золотий фонд наукових відкриттів Кіри Іванівни. Композитор-класик Борис Лятошинський, Борис

¹ Бахтин М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках // Литературно-критические статьи. Москва : Художественная литература, 1986. С. 473–500.

² Шамаева К. І. Музична освіта в Україні у першій половині ХІХ ст.: навч. посібник. Київ: ІЗМН, 1996. 112 с.

Тен – перекладач із давньогрецької, поет, хормейстер, збирач матеріалів про земляків. Леонід Местечкін, Теофіл Ріхтер, Михайло Скорульський, Всеволод Задерацький, Святослав Ріхтер і, звичайно, Віктор Косенко, – для кожного з них у душі й серці мисткині є свої зони аури, через які вона розкриває весь безмежний потенціал цих творчих Постатей і власну патріотичну відданість питанню важливості актуалізації їхньої безцінної спадщини.

Таку ж широту відкриттів відмічаємо серед матеріалів щодо музичної культури Києва – від музичної освіти в столиці періоду першої половини ХІХ ст., музики в Київському університеті у перші 25 років його існування, історії церковного співу та музичного побуту Києво-Печерської лаври, життя Київської консерваторії у період 1917–1932 років – ось далеко не повний спектр непростих, особливо в радянську епоху, проблем, що порушувала в різний час Кіра Іванівна.

Висновки. Отже, якою постає перед нами Шамаєва-джерелознавець? Точність оцінки, правдивість факту, моральність висновків. Хоча джерело – це протейний (мінливий) жанр інтертекстуального наповнення. Після кропіткої багаторічної роботи з джерелом для нас у науковій спадщині Кіри Іванівни залишається найважливіше – заповнення лакун історії, відродження безцінних пластів наукового, фактографічного, інформаційного матеріалу, який дочекався сміливого, допитливого, небайдужого дослідника, що виводить нашу безцінну музично-історичну спадщину, заповнюючи інформаційний простір науки, збагачуючи наш людський, науковий досвід, вчить розуміти себе і той суперечливий час, в якому жили наші предки, живемо ми і житимуть наші нащадки.

Безмежна вам подяка, дорога Кіро Іванівно, від усіх нас – вдячних колег і друзів. Многая літа плідної праці!

Стаття надійшла до редакції 25.11.2022 року

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М., 1986. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках // *Литературно-критические статьи*. Москва : Художественная литература, С. 473–500.
2. Павлович В., 2003. Страницы прошлого (из дневника). *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. Вип. 30. Кн. 1. Київ, 2003. С. 186–495.
3. Дзюба І., 2016. Микола Лисенко в українській культурі. *У літературі і навколо: з боргів давніх і ново набутованих*. Київ: Либідь, С. 320–329.
4. Михайлов К., 2004. Из истории Киевской консерватории. *Академія музичної еліти України: до 90-річчя Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. Київ : Музична Україна. С. 51–96.
5. Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського. Вип. 30: Зі спадщини майстрів. Кн. 1. Київ, 2003. 288 с.
6. Таранов К., 1939. *Курс чтения партитур*. Москва – Ленінград : Искусство, 359 с.
7. Тимошенко О. С. 2003. Вступне слово. «Науковий вісник» НМАУ ім. П. І. Чайковського. Вип. 30. Кн. 1. С. 3–4.
8. Шамаєва К., 1996. *Музична освіта в Україні у першій половині ХІХ ст.: навч. посібник*. Київ: ІЗМН, 112 с.

REFERENCES

1. Бахтин М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках// *Литературно-критические статьи*. – М.: Художественная литература, 1986. С. 473–500.
2. Всеволод Павлович Страницы прошлого (из дневника)// *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*, вип.. 30, книга перша. Стор. 186–495. Упорядник Шамаєва К. І.
3. Дзюба І. М. Микола Лисенко в українській культурі// *У літературі і навколо: з боргів давніх і ново набутованих* – К., Либідь, 2016. Стор. 320–329.

4. Михайлов К. Из истории Киевской консерватории// Академія музичної еліти України: до 90-річчя Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського/ К.: Муз.Україна. 2004. С. 51–96. – 560 с: іл.
5. Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського. Вип. 30: Зі спадщини майстрів. Книга перша / уряд. К. Шамаєва. Київ, 2003. 288 с.
6. Таранов К. Курс чтения партитур. М–Л, 1939.
7. Тимошенко О. С. Вступне слово до зб. «Науковий вісник» НМАУ ім. П. І. Чайковського, № 30, книга перша, урядник Шамаєва К. І., стор. 3-4.
8. Шамаєва К. І. Музична освіта в Україні у першій половині XIX ст.: навч. посібник. Київ: ІЗМН, 1996. 112 с.

KOPYTSIA MARIANNA

Kopytsia Marianna, Doctor of Arts, Professor at the Department of History of Ukrainian Music and Musical Folkloristics of the Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music, Honored Worker of Education

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9183-2117>

UPDATE OF THE SOURCE SCIENCE HERITAGE OF UKRAINE IN KIRA IVANIVNA SHAMAIEVA'S SCIENTIFIC DISCOURSES

The creative heritage of Kira Ivanivna Shamaieva is considered in terms of her source studies achievements. It was established that along with her multifaceted scientific searches in the areas of pedagogy, performance, historical, analytical, and interpretive studies, source studies have a special place. It was revealed that the large-scale work of the researcher was projected on the vector to revive priceless treasures of scientific, factual and informational material aimed to fill unknown gaps existing the historical and artistic past of Ukraine, in particular one of its worthy regions - Zhytomyr region.

The purpose of the publication is to reveal the source science component of Kira Ivanivna Shamayeva's creative scientific heritage in the perspective of the peculiarities finding during the work with materials and documents of archival and museum funds of Ukraine and other European countries. The article highlights the methodological principles of her investigation as a scientist-archivist against the background of the spiritual and artistic upsurges of the national musical culture, especially in the 19th and the first half of the 20th centuries, including musical education in Kyiv, Zhytomyr, the history and musical life of the Kyiv-Pechersk Lavra, the life of the Kyiv Conservatory in the period 1917–1932, and many other little-known events, facts, and personalities.

After painstaking, long-term work with the source, the most important thing remains for us in the scientific heritage of Kira Ivanivna - the discovery of unknown pages of history, the revival of invaluable layers of scientific, factual, informational material that awaited a brave, inquisitive, caring researcher, who brings out our sumptuous musical and historical heritage, filling the informational space of our science with new factors, enriching our human, scientific experience, teaches us to understand ourselves and the controversial time in which our ancestors lived, we live and our descendants will live.

Keywords: source studies, musical art of Ukraine, Kira Ivanivna Shamaieva.